

Entrevista: Señor José da Tomadiña: "Eu, a pesar de todo, tuven suerte"

Carmen Novas

Señor José é un home da aldea, un home de antes. Concelleiro da festa dos mozos, alcalde de barrio, prisioneiro de guerra... centos de historias escorregan pola súa fronte enrugada. A tinta e o papel non serven para recoller o amplo mundo que nos amosan as súas verbas, só poden intentar achegarnos a un tempo de traballo e guerra, pero tamén de festa e amizade.

Os ollos claros de señor José da Tomadiña levan case oitenta e oito anos atendendo ó que acontece arredor. El di que se desmemoria, pero é capaz de lembrarse ata do que pasaba cando estaba no ventre da súa nai. Sen que nos decatemos, lévanos a coñecer o Meiro das tabernas, das curandeiras e das castañas, e imos canda el nas vivencias da Guerra Civil. Hai pan de millo corvo para acompañar a conversa.

- **¿Vostede naceu en Meiro?**

- Nacín. Pero eu xa nacín desgraciado.

- **¿É logo?**

- Sería en decembro ou xaneiro. Miña nai iba á muída da Freixa. Como era en inverno, chovía e estaba mollado. Resbalou e rompeu unha perna. Fórona buscar cunha escala, porque alí non iba o carro. Nacín eu e inda ela non se levantaba.

- **¿Como lle sanaron a perna? Daquela non habería moitos médicos.**

- Don Ignacio era o médico de aquí, da casa, era mui amigo de meu pai. Alá el, cunhas tabliñas das caixas de figos, entablilloulle a perna. Fíxolle ben, que aínda tiña máis ben esa perna cá outra.

- **¿Seu pai era da aldea?**

- Era de Ermelo e casouse con miña nai de segundas nupcias. Morreu cando tiña eu cinco anos, de enfermédá. Viña de podar e empezóuselle a poñer unha friás na cabeza. Á casa inda chegou ben, pero cun dolor que xa non durmeu. Veu o médico e púxeronlle unhas bolsas de vinagre na cabeza. Medicamentos non había. Morreu ós quince días, dixeron que era un derrame cerebral.

- **Terían que traballar moito, ó non ter o pai.**

- Eu fun un mártir, home. Meu irmán Lino, que era o máis vello, como era listo, quedaba na casa. Meu irmán, ós dez anos, cando o maestro tiña que ir a calquera compromiso, quedaba el de maestro xa. Eramos cuarenta e tantos na escola, de Ermelo, da Portela e de Meiro. Era na de

Cabaleiro, na de Guimeráns agora. Dimpois venderon a casa e a escola foi para a Portela.

- **¿Quen era o mestre na escola de Meiro?**

- Chamábase Piñón. Era xenro de don Ricardo, o secretario do Ayuntamiento. Era un maestro la mar de bo, enseñaba moi ben, pero falso... Eu teño a marca del na sen. Pegoume porque dous rapaces estaban a pedir permiso para ir mexar. Eu non sei como falou o maestro e eu dixen quén era o primeiro. Chamoume, mandoume poñer de pé e doume unha bofetada que tirou comigo. Fun contra un banco. Dimpois choraba máis el ca choraba eu, porque sangraba seguido. Colleume no colo, truíome aquí, á casa, xunta miña nai, para ir ó médico. Déronme uns puntos e non foi nada.

- **En Meiro, ¿acorda curandeiras?**

- Antes, señora María a Adriana, a nai de Juan o Zapateiro, era a que andaba con todo iso. Botaba as ventosas. Poñíache enriba unha mariposa das de alumbrar, encendíaa cun misto, tapábaa cun vaso redondo, abafaba, e ó sacalo quedaban tetos de carne. Con iso sacaba a friás.

- **Habería correxedores.**

- Na Portela había un. Para as aberturas de man, hai mulleres que con pisar e unhas palabras xa arreglan, pero ten que ser unha muller que tivera fillos xemelgos. En

Manuel, Chuco e Antonio

Meiro estaba a Pitusa. A miña nai doíanlle as muñecas, non as podía mover. Púxolle o pe enriba delas facendo cruces e dicindo unhas palabras e xa está.

- **Ademais, había remedios para cando ós rapaces se lles poñía a lingua branca.**

- Iso era a úlcera. Poñíanlle un sapo colgado, seco, nunha bolsiña.

- **E ós animais, ¿que se lle colocaba?**

- Poñíanlle ruda, prixel... A ruda é o millor. Iso era para as envidias, porque hai quen con mirar un bicho ou calquer cousa xa o jode. Son personas que teñen mala vista.

- **Tamén se dicían unhas palabras ó cocer ó pan.**

- “Pan pola gracia de Dios, que Dios te acrecente, o demo que arrebente, ricos e pobres coman de ti, amen”. Non recordo ben.

- **Cóntenos dos tempos da República, ¿vostede estaba nalgún partido?**

- Antes de estallar Movimiento, meu irmán Lino estaba en Argentina e veu para a España a cumprir o servizo, aproveitando que os republicanos pagaban de tres partes do pasaxe, dúas. Meu irmán díxome “José, ¿non pertencas a ningún partido. Pois fas mal”. Daquela eu era concejal, facía a festa dos mozos o día do Carme. Era o presidente Manolo o Ferrolán, era concejal Pancho, un fillo de Camilo da Ferretería, e máis un da Banda do Río. E anoteime na Juventú Socialista, pero nadie o sabía porque nunca fóra a reunión ningunha.

- **¿Como o descubriron os falanxistas?**

- ¿Non sabedes que Jesucristo foi vendido por Judas? Eu fun vendido por miña nai. Cando empezaron a prender ós da Juventú Socialista, contoullo ó médico cuidando que me iba salvar, porque era coma se fora da casa. E el foi o que me jodeu. Mándame ir ó ayuntamiento un día no vran. Eu fun, cunha camisa branca, tranquilo. Cando chego, estaba don Ignacio, un brigada e un Guardia Civil, que inda era novo, disque era de Coiro. O brigada mándame sacar a camisa e empeza a darme uns bregallazos, cunha bregalla retorcida que tiña abaixo un plomo e enriba unha asa para poñer a man. Primeiro cansouse o brigada de darme, dimpois dille o Guardia Civi: “déjame lo cinco minutos”. O brigada inda collía o látigo polo plomo e dábame coa asa, pero este collíao pola asa e dábame co plomo. Deixoume negro. E no outro día tiña que ir outra vez.

Veigas en Meiro. Foto Xabier Framil.

- **¿Volvéronlle pegar?**

- Non. Ese primeiro día, ó chegar á casa miña nai bañoume en vinagre. Cando salín á veiga a librar a agua encontro cun fulano que lle chamaban Rúa, que tiña un padriño que era de derechas. Rúa levábase mui ben con nós e preguntoume que tal andaba. Levantei a camisa e asustouse: “¡ai, como te puxeron!”. E conteille que ó día seguinte me esperaba outro tanto. No outro día fun e non me deron nada. El díxome que falara co padriño.

- **Moitos salváronse gracias ós amigos ou ós familiares.**

- Sen fusilar quedou o xenro de señor Palmeira, porque señor Palmeira era do ayuntamiento, era policía. Colleron a Manolo o Ferrolán, que estuvo alá, no Lazareto, no medio do mar. Safou porque na casa do Ferrolán era onde cobraban a contribución e como os que viñan de Pontevedra a cobrar a contribución a Bueu, á casa deles, eran mui amigos do pai, tuvo unha man deles e foron os que o salvaron. A Juanchela, da Graña, como a moza del era prima de Pepe de Diz, o encargado da fábrica de Massó, non lle pasou nada.

- **¿Había republicanos que estaban escondidos?**

- Cando foi da guerra, Antonio de Picardías, da Graña, foi o que estuvo escondido, que non se sabe onde estuvo. Ese dou un exemplo de carallo. ¡Mira que anduveron! Registráronlle a casa, registráronlle cortes, levantaron a ostia e non foron capaces de encontralo. Ó Antonio de Andrés e a el buscábanos de carallo. Era o secretario do Partido Socialista, era o que levaba as contas, o que tiña tódolos libros, as papeletas dos socios que estaban apuntados. Dimpois, desde que terminou a guerra, o

Gobernador de Pontevedra deu libertá para todos os que non tuveran as mans manchadas de sangue, e Antonio de Picardías presentouse, gordo coma un becerro. El presentouse e disque o quixeron matar. Dimpois de vir con permiso do Gobernador de Pontevedra inda viñeron a buscalo á casa. Polo visto quen o safou foi unha moza, unha irmán de Pedro o que tocaba o acordeón, disque fora onda o cura. A un irmán matárono, o máis vello, José.

- Vostede tamén foi loitar ó fronte

- Si. Estuven en Teruel, nunhas posicións. Tiñamos unha alambrada arredor dun monte, e déuselle ó sargento por facer unha zanja de tres metros de alto por tres de ancho, derredor da posición. Eu, traballando toda a miña vida co legón e co arado, nunca tuven callos nas mans. Alí arrebentáronnos de sagre. Logo, o sargento e quixo facer un nido de ametralladora dentro da zanja, e encargoullo a Chuco, o abuelo de Vitoria. Un día dime o enfermero: “oye, tu amigo está grave, está en el pueblo enfermo, con unos dolores en la espalda, ya le puse bolsas de tierra caliente y no le hace nada, está muy mal”. Cando nos tocou a nós o descanso fun a xunta el. Mireino e dinme conta de que tiña o estómago decaído. Collino en peso, levanteino e facíalle un trisco na espalda. Remedio santo, home san. Eu aprendín iso porque a min fíxome Juan o Freire. Aquel levantábame a min en peso dúas ou tres veces, e xa o facía eu, porque eu sempre andaba encataplasmado. ¡Ó cargar con tantos feixes de herba!

-¿Que facían nos días de descanso?

- Ibamos para o pueblo, Vivel del Río, que tiña unhas poucas casiñas. Dalí salimos a Teruel de vacacións. Todo o que pasamos de fame, chegamos alí e non había un hotel onde se comera tan ben como comiamos nós.

Meiro. Foto: Xabier Framil.

Tódolos días salían catro soldados e máis un cabo a comprar un dos mellores carneiros que había, de 20 ou 30 quilos, e dimpois dous bistés de ternera, ou huevos fritos, ou pimentos. O sábado, e jueves e domingo, chocolate con churros. Para comer ibamos a unha plazoleta coma Cangas, cun redor con ferro e todo, una circunferencia mui grande. Pero eu xa non comía nada porque cargoume unha porquería de enfermédá, doíame a cabeza. Tiñamos un cabo que era o enfermero e aquel xa me chegou a dicir que non tomara tanta aspirina porque senón íbame a ser malo para o corazón.

- ¿Foi en Teruel onde os colleron presos?

- Foi. O día de Santa Bárbara, a Falange e mailo riqueté, levantáronse e quixeron ir tomar a plaza do Tarico e pelearon uns con outros, tuvo que ir a nosa compañía a represalos, e dimpois foi cando apareceron da noite para a mañán, xa cercáronnos e a Falange máis o riqueté foron a golpe de combate. Aqueles non se salvou un, foron a forza de choque. Do riqueté salvouse o de Che, que estaba en Bueu porque estaba cun permiso na casa. Dimpois salimos nós, estuvemos unha noite ou dúas. E coa mesma retina para as casas. Foron tomando casa por casa, cuns picachóns porque as casas son de barro, facíanas de terra e despois dábanlle o yeso por diante. En Teruel non chove casi nunca nada. Nevar si, tuvemos casi un metro de altura de neve. Sen abrigo ningún.

- ¿A que sitio o levaron cando o fixeron prisioneiro?

- Estuvemos incomunicados en Gandía sete ou oito meses. Eramos catro gallegos, tres de Beluso e eu. De pan daban para tres dúas barras. Como os de Beluso eran tres, dábanlle dúas barras a eles, e a min dábanme a min solo unha porque non ma iban a partir, pero inda repartía con eles. O resto da comida era todo agua, se viña algunha tallada dicían que era de burro, ¡carallo que ben sabía! E dábannos unha chanchada de pan cunha cucharada de mermelada. Dos tres de Beluso, había un que tan pronto lle daban xa tragaba todo, aquel era da quinta do 29, eran dous do 29 e un da miña quinta, do 36. Cando me levantaron a incomunicación, fun a San Miguel de los Reyes, en Valencia, a traballar, e veña pico e pala.

- ¿Onde estaba cando terminou a Guerra?

- Estaba no Cerro de Espadán de asistente dun teniente que estaba observando o tempo, e mandábanme ó gobierno de Castellón a levar un parte. O día que entregaban a aviación eu lin o periódico. Os que non tiñan as mans manchadas de sangue podían marchar

para a casa. Eu boteime a andar por unha pista e encontrei un almacén de roupa de repuesto. Collín unha chea de zamarras de pana, pantalóns, seis ou sete camisas, e vin cargado. Fun coller o tren de Valencia a Madrid. Eran cen vagóns de dous pisos, que eu nunca mirara.

- Iría cheo de xente entón.

- Hasta por riba. Desde Valencia ó Alcázar de San Juan morreron cuarenta e tantos, porque moitos quedaban durmidos, enganchaban nunha pola e xa caían. A min déronme un reló, que inda o teño aí, de muller, por oito pitilleras de ochenta, porque eu como fumaba tiña tabaco. Desembarcamos en Alcázar. Nisto, veu un chaval e

doume o alto, díxome que era gallego e invitoume a tomar viño. Había unhas cubas mui altas, collíase o viño por riba polos zapóns. Morreran afogados alí dous ou tres, no viño. Cando volví, non quedaba ninguén e leváranme o macuto. ¡Tan cargado como viña de roupa!

- Pero conseguiu chegar a Madrid,

- Cando me chego cerca de Madrid, encontro unha patrulla de soldados e dinme: “Tú vienes de la zona roja, ¿verdad?”. Contesteille que si, que era prisionero de guerra de Franco, e dixéronme: “nosotros de tejamos pasar, pero ten cuidado que están concentrando a todos los que vienen de la zona roja”. Un pastor contoume que era no Campo de Vallecas, que alí os que non morrían de frío matábannos a tiros. Inda me deron varias veces o alto e deixáronme pasar, hasta que topei cun gallego e fun con el a un sitio onde tomaban declaración. Logo dixéronnos salir, e fun con dous que eran de Santa Eugenia de Ribeira e embarcamos nun camiión pequeno que iba para Segovia. Á mañán collemos un tren para Valladolid. Acórdame que se celebraba o día do Xueves Santo coma en Cangas, igual. ¡Ainda anduvemos na procesión e todo! Chegaron dous de alá de Raxo, de Combarro. A aqueles xa lle fixeran o enterro e o cabo de ano na casa, porque xa os colleran na toma de Belchite. ¡E eles iban para casa vivos!

- ¿Como volveu para a casa?

- Cheguei en barco a Vigo. Cando miro a un fulano, voume cerca del... ¡era Pepe da Beatrisa! ¡E o Ermelo! Viña tamén o pai de Antonio de Andrés e dille meu primo “mira, los muertos resucitan”. Comín alí e marchei para Meiro. Fun afeitarme e miroume a difunta de Remedios. Pasou por onde iba miña nai á herba e díxolle “Lola, o su fillo José está na casa. Está na barbería có meu cuñado”. E cando miña nai chegou á casa xa estaba eu na casa.

Rio Canudo. Foto: Ricardo Vilarinho

- Depois da guerra, ¿aínda estuvo preso?

- Presenteime ás autoridades en Bueu, mándanme á Guardia Civil e onda Chupatintas pero non tiña os papeles. Por último, mándanme ir a Campo de Zancos, a min, a Giño, ó Palmeiro e a outro máis. Mira que eu, estar quince meses prisionero cos rojos e non sei o que é levar unha bofetada nin unha palabra mala. E chégome alí e déronme un estacazo que si non tivera a costumbre de meter a gorra no bolsillo, cólleme as partes. O capitán portouse ben, era gallego. Eu non tiña aval ningún e doume un oficio para levar a Pontevedra. Na casa abrino e mirei que nada malo non poñía. Eu, a pesar de todo, tuven suerte. ¡Suerte?, eu que sei, máis desgracia non pode ser. Nunca pasei fame, sempre tuven para dar.

- ¿Acórdase de cando no ano 41 viñan a requisar polas casas?

- A nós o que nos requisaron foi o centeo, o millo. Tuvén que ir a levalo a Bueu. Foi no 40 ou no 41. Levei 800 quilos, debullados e todo, á do Romano e á de Juan Cestay á Banda do Río, e dimpois pudréuselle o centeo alí. Eles repartían por cupo, daban unha cartulina pa recoller. Logo, cando viñeron polas casas xa traían a nota do que se lle había dar. Era millor, desbullaban eles.

- A Tomadiña era unha casa rica, de terras.

- Nos tiñamos mitá do capital que tiña o Casqueiro, o bisabuelo de Vitoria, pero eramos tres e tiñamos de sobra. Cando morreu meu pai, en Aldán tiñamos catro vacas, na Portela dúas ou tres, en Meiro becerros. Gando había muito fóra.

- ¿Como se repartían os beneficios do gando a criar por fóra?

- Asegún como fora o gando. Nós tiñamos, por exemplo, os bois grandes para labrar, a medias. Se se ganaba algo,

ganábase a medias, se se perdía, perdíase a medias igual. Que ás veces se perdía, porque para cobrar sobra xente, pero para pagar...

- Tamén tiñan castiñeiros.

- Si, tiñamos ourizos na casa para todo o inverno. Derramabamos os castaños, que tiñamos moitos. Faciamos un buraco, botabamos os ourizos, cunhas vides enriba, e tapábase con terróns para que non tomara aire. Cando íbamos a levantar, salía o ourizo xa maduro, xa salía a castaña. E así conservábase ben, con iso non collían bicho.

- ¿Ían vender leña a Cangas?

- Eu iba cos feixes a Cangas tódolos días, e co carro. Era leña de xesta, porque antes non había un pino. Antes había tripezas para as viñas, para facer estacas, e varas de xesta era o alambrado.

“Días de festa había sempre”

- Vostede era da comisión de festas, ¿que lembra daqueles anos?

- Días de festa había sempre. Cando eu era chaval, xuntabámonos a cantar as Navidás, os carnavales... Eu era concejal da festa dos mozos. A orquesta que tiñamos era Pepe Diz e máis Juanito. Pepe era acordeonista, Juan tamén era acordeonista e máis tocaba o contrabaixo. Un primo da muller de Pepe Diz, era o que tocaba o garbán (o bombo cos platillos). Cantabamos coa comparsa, con Manolo o Ferrolán. Unha vez tuvemos unha orquesta -aquele foi de pagarlle uns bos cuartos-, chamábanlle A

Orquesta Americana. Levaba un negro bailando o charlestón. Quedamos empeñados en vinte pesetas. Pagueinas eu e máis Manolo o Ferrolán.

- ¿Tocaban a pandeireta?

- Iso cando miña nai era moza. Xuntábase ela con dúas ou tres máis e facían baile en calquera lado. Miña nai cantaba mui ben, e tocaba a pandereta. Ela sola facía festa.

- Nas Navidades, ¿ían polas casas?

- As Navidades cantabámolos casi tódolos anos. Íbase polas casas, ó que daban. Á veces íbase por pasalo bomba. Tomabamos viño. Os cartos que daban xuntábanse para ir á taberna. Levabamos gaiteros e panderetas.

- Antes só polas festas se mataba o galo ou o carneiro.

- Polas festas, aquí temos matado entre dous ou tres un becerro. Cando era para nós solos, unha cabra, un carneiro, o que sea.

- ¿Que festas se celebraban en Meiro?

- Antes íbamos ó baile por aí, a calquera lado ás festas. Festas coma Cela ou Ermelo. Aquí eu teño feito San Antoniño. A de San Martiño, o patrón, era no baile da Pirica. Íbase coa xente para abaixo, para misa. Levábase o acordeón ou a gaita e dimpois viñamos para arriba. Entrábase na de Pancho e nas tabernas que topáramos.

- ¿Había moitas tabernas na aldea?

- Antes había catro ou cinco tabernas. Tiñamos taberna e baile aquí na nosa casa, taberna aí na de Isabel, taberna na de Costas, taberna na de Chelo. Había tabernas por un tubo. Na Raposeira e tamén na de Noqueda.

Cavando o millo. Foto V. Martínez.